

*Ольга Олексіївна Старицька,
старший викладач кафедри
цивільного права і процесу
Юридичного інституту
Національного авіаційного університету,
здобувач кафедри теорії держави і права НАВС*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

Проблеми правового регулювання споживчих відносин зачіпають в тій чи іншій мірі інтереси практично всіх громадян. Вони тісно пов'язані з проблемами економіки, політики, соціальної сфери, культури тощо.

Проблематика захисту прав споживачів має багатоаспектне значення, що пояснюється неоднозначністю наукових поглядів учених щодо правового розвитку інституту захисту прав споживачів. Слід наголосити, що особливого значення дедалі більше набувають методи пізнання, які дозволяють найбільшою мірою відобразити особливості функціонування інституту захисту прав споживачів, його структуру, соціальне значення та спрогнозувати перспективи розвитку.

Саме тому останнім часом у правовій науці багато уваги приділяється розробці методологічних засад вивчення правової системи суспільства та її ядра — права і законодавства де особлива роль належить системному підходу як способу дослідження правової матерії.

Втім, заснований на загальнонауковій теорії дослідження систем, системний підхід в юриспруденції поповнився засадами та інструментарієм, специфічними для даної сфери знань.

До основних науковців, які досліджували питання системного підходу в загальній теорії держави і права відносять: Д. Керімова, С. Алексєєва, С. Полєніну, І. Самощенко, С. Гусарєв, В. Казимирчук, Г. Дубова та ін.

Однак питання методів та методології не було б повністю розкрито, не використавши при цьому філософські наукові погляди, зокрема таких вчених як А. Ракітова, Г. Заїченко, В. Сагатовського, І. Кального та деяких інших авторів. Ґрунтуючись на цьому підході дослідження, зазначені автори зробили конструктивні висновки про основні закони генетичних, структурних і функціональних зв'язків елементів системи права, їх ієрархії в системі, про найважливіші системоутворюючі фактори і т.п.

Однак, зауважимо, що в науці споживчого права недостатньо приділено уваги обґрунтуванню необхідності застосування системного підходу у дослідженні методологічних проблем інституту захисту прав споживачів, що й становить основну ціль нашої наукової статті.

Перш ніж перейти до глибокого аналізу цілі нашої статті, доцільно буде розглянути суто теоретичну основу окресленої проблематики.

Отже, у загальній теорії юриспруденції методологія визначається як система методів пізнання і практики, тобто система принципів, правил, прийомів, способів і засобів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про цю систему. Виходячи з цього визначення методологія наукової діяльності — це система методів (принципи, правила, прийоми, способи і засоби), зокрема пізнання (відбиття) об'єктів зовнішнього світу та організації (формування) систем наукових знань.

Беручи до уваги вищезазначене С. Гусарєв та О. Тихомиров зазначають, що методологію юридичної науки можна визначити як систему принципів і способів організації, побудови і здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в області досліджень державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [6, с. 63-64].

Важливе місце в структурі методології юридичної науки займають її теорії та понятійно-категоріальний апарат. Правова теорія, якщо вона використовується для дослідження державно-правових явищ, перетворюється на науковий метод, особливості застосування якого визначаються особливостями теорії, її призначенням, функціями, понятійним апаратом і т.д. Теорія, виступаючи в ролі методу наукового пізнання, дозволяє пояснювати державно-правові явища, виявляти та досліджувати їхні нові властивості, прогнозувати розвиток явищ. Теорія є доказом та критерієм їхньої істинності. Таким чином, поняття та

категорії юриспруденції, що зафіксовані у відповідних термінах і визначеннях, є одними з головних «інструментів» наукового правового дослідження тому, що являють собою узагальнені результати пізнання суттєвих властивостей, зв'язків і відношень державно-правових явищ [6, с. 65].

Необхідність розвитку методології сучасної юриспруденції обумовлена як ускладненням і динамізмом об'єкта пізнання — державно-правовою дійсністю, так і самого процесу пізнання і його засобів. Поява нових і удосконалення наявних наукових правових методів обумовлені необхідністю точного й адекватного відбиття всього розмаїття правової реальності. Вимога всебічності та точності результатів конкретного юридичного дослідження викликає необхідність комплексного використання ряду методів у їх єдності та взаємному доповненні, методологічній обумовленості, визначення правильного співвідношення між методами «традиційними» для юриспруденції і новими соціологічними, філософськими, політологічними та психологічними підходами до права і держави, емпіричними і теоретичними прийомами їх пізнання.

У пізнавальній і практичній діяльності використовуються різноманітні методи, які можна класифікувати за формами діяльності та за формами мислення.

Проте можливі й інші класифікації складової методології юриспруденції, коли за різними критеріями та підставами виділяються її вертикальна (ієрархічна) та горизонтальна (однорівнева) структури. Вертикальну (ієрархічну) структуру методології складають її рівні, утворені в напрямку від вищого до нижчого шляхом виділення компонентів за ступенем їхньої ієрархічної залежності (підпорядкованості). Не вдаючись до глибокого наукового аналізу зазначимо, що до вертикальної структури методології входять: методологічні підходи (об'єднані загальними принципами взаємозалежні методи досліджень) та методи (у широкому розумінні — способи досягнення мети, певним чином упорядкована наукова діяльність або сукупність принципів, правил, прийомів, способів і засобів наукових досліджень).

Методологічний підхід є одним із головних компонентів парадигми та розглядається як «ансамбль» взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язаних між собою, серед яких один або декілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер [6, с. 66-67].

Під час дослідження методології інституту захисту прав споживачів, нами було встановлено, що найкращим підходом, який повною мірою розкриває сутність даного правового інституту є системний підхід.

Так, при використанні методології системного підходу досліджуються статичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки, взаємодії з середовищем за допомогою методів аналізу, синтезу, функціонального, структурного та інших.

Метод як засіб пізнання є способом відбиття та відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою одержання нових істинних наукових знань [6, с. 75].

Як наголошував В. Афанасьєв, системний підхід як одна зі сторін наукової методології являє собою подальшу конкретизацію та поглиблення діалектичного вчення про взаємний зв'язок у розвитку явищ природи і суспільства. Зміст системного підходу в самому широкому його розумінні складають онтологія систем (їх буття, існування), гносеологія систем (пізнання систем і системність знання про них) та управління системами (забезпечення їх функціонування, вдосконалення та розвитку, практика їх створення) [3, с. 4].

На думку С. Вишновецької, системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного та багатоякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують цілісність. Системний підхід дозволяє всебічно вивчити досліджуваний об'єкт із урахуванням міжгалузевих характеристик, шляхом першочергового прослідковування його можливої трансформації під впливом «чужорідних» галузевих факторів [5].

І, як влучно зауважував А. Васильєв, специфіка цього підходу полягає у тому, що всі правові явища розглядаються як ціле, в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості [4, с. 34].

Відомий теоретик права С. Алексєєв наголошував на тому, що право поліструктурне, оскільки його як і інші цілісні системні утворення відрізняє відома ієрархія структур диференційована на норми, інститути, галузі. Наявність зазначеної тріади (норма, інститут, галузь) завжди є необхідною в структурі права. Вчений виділяє в ієрархії структур головну структуру в будові права: норма, інститут, галузь. Разом із тим він допускає подвоєння і потроєння структури права, які як комплексні утворення нашаровуються над головною. На його думку, появу вторинних структур можна пояснити багатством і багатогранністю

правового регулювання ряду суспільних відносин, неможливістю вмістити всі особливості регулювання в рамках однієї, хоча б і головної структури. Саме цим і пояснюється ієрархія структур [1, с. 29; 2, с. 110].

Відповідаючи на запитання яку сукупність норм можна визнати правовим інститутом В. Якушев стверджував, що відповідь слід шукати за межами права. Основу правового інституту, як і основу галузі права, повинні становити певні суспільні відносини, об'єднані своєю однорідністю [10, с. 64-65]. І тут слід наголосити на тому, що головним системоутворюючим фактором для інституту захисту прав споживачів є споживчі відносини захисного характеру. Також автор підкреслював, що матеріальною ознакою правового інституту є наявність відносно самостійного за своїм змістом і наслідками економічного або такого, що не має економічного змісту, суспільного відношення. Крім матеріальної ознаки правовий інститут повинен мати також ознаку юридичну, оскільки вказані відношення закріплюються в законі. У підсумку автор давав таку дефініцію інституту: «правовий інститут — це заснована на законі сукупність норм, призначених регулювати в межах предмета даної галузі права певне (таке що є відносно самостійним) суспільне відношення, а також пов'язані з ним похідні відносини» [10, с. 66-67].

Отже, для того щоб більш точно уявити собі з якої саме системи норм складається інститут захисту прав споживачів, вважаємо за доцільне спочатку з'ясувати які саме споживчі відносини мають бути врегульовані та в яких нормах законодавства вони містяться.

Не вдаючись до аналізу плюралістичних поглядів на дане питання зазначимо, що досліджувані норми мають єдину ціль — захист прав та інтересів споживачів. Саме тому на основі вищенаведених наукових тверджень ми вперше можемо сформулювати предмет правового регулювання та функції інституту захисту прав споживачів.

Під предметом правового регулювання інституту захисту прав споживачів варто розглядати сукупність якісно однорідних суспільних споживчих відносин захисного характеру, врегульованих нормами різних галузей права.

Як влучно стверджував професор В. Копейчиков, кожна наука досліджує свій предмет шляхом застосування у процесі його пізнання певних прийомів і способів. Конкретні прийоми і способи наукового дослідження називаються методами науки. Чим складнішим є предмет пізнання, чим багатограннішим є форми його прояву у реальній дійсності, тим більшу кількість методів слід застосовувати при його дослідженні. Сукупність усіх методів будь-якої науки становить її методологію.

Одним із системоутворюючих факторів системи права в науці права виділяють метод правового регулювання.

Метод правового регулювання як системоутворюючий фактор похідний від предмета, тобто від сукупності тих суспільних відносин, що є об'єктом його впливу.

Оскільки інститут захисту прав споживачів утворюється із законодавчих актів, норми яких відмінні за галузевим походженням, воно не має єдиного методу правового регулювання певних відносин за участю споживача, тобто методологічна основа даного інституту має комплексний характер. Проте А. Рабінович, підкреслює, що даний інститут має тільки два методи, а саме порівняльно-правовий та системно-структурний [9, с. 17].

Приєднуючись до цієї наукової позиції, а також дослідивши предмет даного правового інституту, який являє собою теоретико-правове пізнання суспільних відносин у сфері захисту прав споживачів, на наш погляд, дане питання потребує розширення шляхом удосконалення методологічної наукової прогалини. Тому крім зазначених методів, можна виділити ще такі:

- автономних рішень (полягає у тому, що споживачі в праві самостійно обирати спосіб та форму захисту свого порушеного права);
- диспозитивний (проявляється у тому, що учасники споживчих відносин можуть діяти на свій розсуд, вирішуючи при цьому питання щодо способів захисту прав та обов'язків даного правовідношення);
- імперативний (виявляється в обов'язку споживача використовувати придбаний товар відповідно до його цільового призначення);
- заборони (виражений у прямій законодавчій забороні виконавцю вчиняти певні дії);
- уповноважуючий (передбачає які саме державні органи компетентні здійснювати захист прав споживачів);
- рекомендації (встановлюється у рекомендаційній формі щодо звернення до відповідних органів у разі порушення споживчих прав);
- спеціального дозволу (реалізовується шляхом отримання виробником товарів (робіт, послуг) відповідної документації на продукцію для гарантії відновлення права споживача у разі настання правопорушення).

Таким чином, у ході проведеного дослідження ми дійшли висновків, що для всебічного розкриття здійснення захисту прав споживачів в Україні постає нагальна потреба у з'ясуванні методологічної основи даного правового інституту.

Застосування системного підходу в дослідженні інституту захисту прав споживачів надало можливість констатувати той факт, що сьогодні в системі права України функціонує міжгалузевий комплексний інститут, що об'єднує норми різних галузей права та призначений для регулювання однорідних суспільних відносин у сфері захисту прав споживачів.

Вперше на доктринальному рівні було визначено предмет правового регулювання інституту захисту прав споживачів, під яким автор пропонує розглядати сукупність якісно однорідних суспільних споживчих відносин захисного характеру, врегульованих нормами різних галузей права.

Як похідну від предмета правового регулювання було вдосконалено систему знань про методологічну основу інституту захисту прав споживачів, серед яких варто виокремити наступні методи: автономних рішень, диспозитивний, імперативний, заборони, уповноважуючий, а також методи рекомендацій та спеціального дозволу.

Використані джерела:

1. *Алексеев С.С.* Структура советского права / С.С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1975. — 258 с.
2. *Алексеев С.С.* Теория права / С.С. Алексеев. — М.: Изд-во БЕК, 1995. — 320 с.
3. *Афанасьев В.Г.* Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. — М.: Политиздат, 1981. — 432 с.
4. *Правовая система социализма: понятие, структура, социальные связи* / [отв. ред. А.М. Васильев]. — М.: Юрид. лит., 1985. — Т. 1. — 342 с.
5. *Вишинецька С.В.* Системний підхід у дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права: постановка проблеми / С.В. Вишинецька. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2430/115/>.
6. *Гусарев С.Д.* Юридична деонтологія / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. — К.: ВІРА-Р, 2002. — 506 с.
7. *Керимов Д.А.* Философские проблемы права / Д.А. Керимов. — М.: Мысль, 1972. — 472 с.
8. *Поленина С.В.* Теоретические проблемы системы советского законодательства / С.В. Поленина; [отв. ред. И.С. Самощенко]. — М.: Изд-во «Наука», 1980. — 257 с.
9. *Рабінович А.В.* Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загально-теоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.В. Рабінович; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2007. — 189 с.
10. *Якушев В.С.* О понятии правового института / В.С. Якушев // Правоведение. — 1970. — № 6. — С.64-67.

Старицька О. О. Методологічні засади здійснення захисту прав споживачів в Україні.

У даній статті автор досліджує загально-теоретичні особливості методології юридичної науки. Окремо приділено увагу системному підходу при встановленні предмета правового регулювання інституту захисту прав споживачів. А також проаналізовано методи здійснення захисту прав споживачів в Україні та подано пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: метод, методологічна основа, юридична наука, системний підхід, інститут захисту прав споживачів.

Старыцкая О. А. Методологические основы осуществления защиты прав потребителей в Украине.

В данной статье автор исследует общетеоретические особенности методологии юридической науки. Отдельно уделено внимание системному подходу при установлении предмета правового регулирования института защиты прав потребителей. А также проанализированы методы осуществления защиты прав потребителей в Украине и представлены предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: метод, методологическая основа, юридическая наука, системный подход, институт защиты прав потребителей.

Starytska O. Methodological foundations of the implementation of consumer right protection in Ukraine.

In this article the author examines the general theoretical features of the methodology of legal science. Separately attention is given to the systematic approach in determining of the subject of legal regulation of consumer right protection institute. And also analyzes methods of implementation of consumer right protection in Ukraine and given the proposals for their improvement.

Key words: method, methodological basis, jurisprudence, systematic approach, the institute of consumer right protection.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ.